

İnsan Hakları ve Siyasi Devletçilik: Tek Parti Dönemi Üzerine Bir Değerlendirme

Ahmet AYDIN*

Öz

İnsan hakları anlayışı, insanlar arasındaki dil, din, kültür, ırk gibi farklar dikkate alınmaksızın bireysel hak ve özgürlüklerin tesis edilmesi gerektiğini savunur. Siyasi devletçilik ise resmi ideolojik uygulamalara alan açan ve meşruiyet kazandırmaya çalışan bir anlayıştır. Siyasi devletçilik, devlet merkezli yaklaşımla bireyi resmi ideolojinin sınırlarına hapsederek toplumda devletçi bir zihniyet inşa ederken, insan hakları anlayışı birey merkezli hareket eder ve devlete sınırlarını hatırlatır. Türkiye'nin tek parti dönemi, devletçi zihniyetin insan hakları anlayışına baskın gelidiği bir dönemdir. Tek parti döneminde inşa edilen resmi ideoloji, zamanla kurumsallaşmış ve rejimin temelini yerleştirilmiştir. Bu çalışmada öncelikle devletçi zihniyet ve insan hakları teorik açıdan özetlenmiş, daha sonra, Türkiye'nin tek parti dönemi özelinde bu iki olgu arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada, devletçi yaklaşımın tek parti döneminde inşa edilen resmi ideolojiden beslendiği savunulmuş ve bu dönemdeki siyasi devletçiliğin sebep olduğu insan hakları sorununa dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Siyasi Devletçilik, Tek Parti Dönemi, Resmi İdeoloji.

Human Rights and Political Statism: An Evaluation On The Single -Party Period

Abstract

The understanding of human rights argues that individual rights and freedoms should be established, regardless of differences such as language, religion, culture and race among people. Political statism is an understanding that opens up to official ideological practices and tries to gain legitimacy. While political statism builds a statist mentality in society by imprisoning the individual to the boundaries of official ideology with its state -centered approach, the understanding of human rights acts on the individual centered and reminds the state its borders. Turkey's single -party period is a period in which the statist mentality dominates the understanding of human rights. The official ideology built during the single -party period was institutionalized over time and placed on the basis of the regime. In this study, firstly the statist mentality and human rights are theoretically summarized, and then the relationship between these two cases in the single party period of Turkey was examined. In this study, it was argued that the statist approach was fed from the official ideology built in a single -party period and the problem of human rights caused by political statism in this period was drawn.

Keywords: Human Rights, Political Statism, Single -Party Period, Official İdeology.

* Doktora, İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi,
ahmetaydin7@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3521-2188.

Giriş

İnsan hakları düşüncesinin temelinde adalet arayışı vardır. Ancak adalet kavramı teorik açıdan tanımlaması kolay bir kavram olmakla beraber uygulaması oldukça zordur. En klasik haliyle adaleti “herkese hak ettiğini vermek” diye tanımlamak mümkündür. Ancak kimin neyi hakkettiğini tespit etmek o kadar kolay değildir. Kimin neyi hakkettiği konusu her kişinin, grubun ya da toplumun bakış açısına göre değişebilmektedir. Aynı evde yaşayan iki kardeşin kavgası ile dünyaya hükmeden iki süper devletin savaşı arasındaki sorunun temeli teorik açıdan aynıdır. İki çatışmada da kimin neyi hakkettiği konusunda anlaşmazlık vardır. Dolayısıyla adalet arayışı, farklı kaynaklardan beslenen bakış açısı sayısınca çeşitlenmekte ve herkesin kendi adaletini aradığı bir yarışmaya/çatışmaya dönüşmektedir.

İnsanın akıl sahibi bir canlı olarak üretime eğilimli ve kabiliyetli olması bütün canlılar içerisinde özel bir yeri olduğunu gösterir. İnsan toplumsal bir canlıdır ve ilişkide olduğu kurumsal yapılar ve diğer toplum üyeleri ile arasındaki ilişkinin düzenlenmesine ihtiyaç vardır. Devletin ortaya çıkmaya başlaması bu ihtiyacın derinleşmesi ve çeşitlenmesiyle gerçekleşmiştir. Siyasi devletçilik ise modern öncesi dönemlerde iktidar sahiplerinin konumlarını korumak amacıyla topluma yadıkları ve meşruiyet zeminini metafizik unsurlardan beslenerek sağladıkları bir algıya karşılık gelmektedir. Siyasi iktidarlar, kendilerini tanırının yeryüzündeki temsilcisi olarak lanse etmiş ve devleti toplumun gözünde amaç haline getirerek iktidarlarının sürekliliği için araçsallaştırmıştır. Modern dönemle birlikte Batı toplumları köklü bir değişim yaşamış, akli ve bilimi merkeze alarak birey düşüncesini geliştirmiştir. Batı’daki reform süreciyle skolastik zihniyetten kurtulmaya başlayan Batılı toplumlarda, özellikle liberal yaklaşımların etkisiyle birey, özne haline gelmiştir. Ancak birey lehine gerçekleşen değişimler devleti zayıflatmamış, modern yaklaşımla birlikte devlet, seküler ve güçlü bir şekilde yeniden üretilmiştir. Böylece ortaya çıkan modern devlet, eskisinden daha güçlü olsa da birey, merkezi konumunu korumuştur. Devletin ve iktidarın meşruiyet kaynağı değişmiş ve bireyin rızası referans alınmaya başlanmıştır.

Batı’daki bu değişimlerden etkilenen ve birçok açıdan zayıf kalan Batı dışı toplumlardaki bazı iktidarlar ise Batı’daki gelişimi elde etmek için Batının modernleşme sürecine öykünmüşlerdir. Ancak bu iktidarların karşısında duran en önemli sorun; Batı’da yaklaşık beş yüz yıla yayılan ve birçok farklı katmanları olan modernleşmeyi çok kısa sürede nasıl gerçekleştirecekleridir. Bu iktidarların yardıma çağırdıkları yaklaşım ise yine Batı merkezli düşüncelerdir. Machiavelli’nin Prens’i, Rousseau’nun genel irade’si en önemli yol haritaları olarak faydacı bir şekilde değerlendirilmiş ve söz konusu iktidarlar modernleşmeyi her türlü zor kullanma ve baskı araçlarıyla sağlamaya çalışmıştır. Bu yöntemler istenen başarıyı sağlamadıkça otoriter yönetim anlayışı yükselmiş ve bu iktidarlar konumlarını kaybetmemek için gösterdikleri çaba sonucunda, kendilerini, mücadele ettikleri tahakküm anlayışının yeni uygulayıcıları olarak bulmuşlardır.

Türkiye'nin tek parti dönemi cumhuriyet döneminin temellendirme dönemi olmuş ve bu süreç Batılılaşma ülküsü üzerine kurulmuştur. Ancak tek parti yönetimi Batı'ya öykünen resmi politikalarıyla Batı'daki gelişimi sağlayamadığı gibi insan haklarına yönelik toplumsal bilinci evrensel bir çerçeveye de oturtamamıştır. Bu anlamda çalışmanın amacı, Türkiye'deki insan hakları algısının sorunlu yapısını ve bunun sebeplerini erken cumhuriyet dönemi üzerinden ortaya koymaktır. Bu amaçla, öncelikle siyasi devletçilik ve insan hakları anlayışı teorik açıdan özetlenmiş, daha sonra Türkiye'nin tek parti döneminde insan hakları sorunları, resmi ideolojinin eseri olan devletçi zihniyet bağlamında değerlendirilmiştir.

Devlet ve Siyasi Devletçilik

Devlet, topluluklar halinde yaşamak durumunda olan insanların birbirleriyle ve diğer topluluklarla aralarındaki sorunları kendi çabalarıyla çözememeleri sebebiyle zamanla ortaya çıkan bir üst siyasal örgütlenmeye karşılık gelmektedir. Devlet örgütlenmesi insanlık tarihinin büyük bir kısmında söz konusu olmamıştır. Ortaya çıkmaya başlaması en fazla on bin yıl (Fukuyama, 2006: 13) öncesine dayanan devlet olgusunun modern döneme kadar çok belirgin özellikleri olmadığı söylenebilir. Fiziki olarak belli sınırları olmayan eski devlet yapılarının siyasal hakimiyeti de sürekli bir denetim mekanizmasına sahip değildir. Dolayısıyla geleneksel devletin idari kontrolü zayıftır (Giddens, 2005: 58). Günümüze uzanan devlet anlayışı modernizmle başlamıştır. Avrupa'da 16. yüzyıl itibarıyla siyasi yapıların merkezi krallıklara dönüşmesi ile birlikte otoriter bir siyaset düşüncesi ortaya çıkmış, aynı zamanda ulus devletleşme süreci de buna paralel olarak gelişmeye başlamıştır (Çaha, 2008: 88-89). Modern dönemde devlet, merkezileşmiş, hazır orduları olan, sınırları belli, bürokratik yapılanmasıyla toplum üzerinde denetim ve kontrol mekanizmaları gelişmiş bir yapıya kavuşmuştur.

Devlet kavramının sözlük karşılığı; “toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık” (TDK, 2021, sozluk.gov.tr) şeklinde açıklanmaktadır. Devlet yapısı genel kabule göre üç temel kurucu unsura sahiptir. Bunlar; ülke toprağı, insan topluluğı ve iktidardır. Devlet kavramına yönelik en yaygın tanımların bu unsurlar üzerinden yapıldığı söylenebilir. Buna göre devlet; “belli bir ülke üzerinde yerleşmiş, zorlayıcı yetkiye sahip bir üstün iktidar tarafından yönetilen bir insan topluluğunun meydana getirdiğı siyasal kuruluştur.” (Kapani, 2007: 37-38). En meşhur tanımlardan biri, Max Weber tarafından devletin zor kullanma yetkisi üzerinden yapılmıştır. Weber'e göre devlet; “belli bir arazi içinde fiziksel şiddetin meşru kullanımını tekelinde bulunduran insan topluluğudur.” (Weber, 2004: 132). Modern dönemle birlikte toplum üzerindeki etkisi ve devletlerarası ilişkilerdeki rolüyle baş aktör olan devlet, mutlakiyetçiliğın aracı olmuş (Giddens, 2005: 11) ve egemen bir pozisyon kazanmıştır (Daver, 1969: 166).

Devlet, genel olarak iktidar aygıtını ya da iktidar sahasındaki toplumsal sistemi ifade eder (Giddens, 2005: 28). Bu anlamda devletim yönetim tarzı iktidarın bakış açısına göre şekillenir. Otoriter yönetim anlayışını benimseyen iktidarlar, devleti toplumsal sorunların çözümü için özne konumuna getirir. Böylece çözüm merkezi olarak devletin öne çıkarıldığı devletçilik anlayışı siyasal sistemin merkezine yerleşir. Devletçiliği siyasi bir rejim olarak değerlendiren Karpat'a göre bu anlayış, meşruiyetini ideolojik değerlerden üretir ve otoriter bir yaklaşımla ekonomik hedefler belirler (Karpat, 2010: 66). Devletçilik, bir toplumdaki uygulama seviyesi itibariyle siyasal iktidarın ideolojik yaklaşımını deşifre eden bir anlayıştır. Yönetim tarzlarının genel anlamda otoriter ve demokratik olarak ayrıldığı düşünülürse, devleti merkeze alan ve toplumsal sorunların devlet müdahalesiyle çözebileceğini düşünen iktidarların, otoriter; buna karşılık, bireyi merkeze alan ve toplumsal sorunları bireyin temel hak ve özgürlükleri temelinde uzlaşmaya dayanan süreçlerle çözüleceğine inanan iktidarların ise demokratik olduğunu söylemek mümkündür.

Siyasal anlamda devletçi bir yönetim anlayışı iktidarın otoriter yönetimine meşruiyet kazandırmak için beka kaygısı ile hareket eder. Çünkü güvenliğin sağlanması ancak otoriter bir yönetim ile mümkün görülür. Bu bağlamda bireysel hak ve özgürlüklerin geri plana itilmesi normal karşılanmaktadır. Böyle bir düzende bireyler, haklarla değil, görevlerle tanımlanır ve birey için neyin iyi neyin kötü olduğunu karar verecek olan da artık devlettir. Bu anlayış doğrultusunda devlet, siyasal ve toplumsal tüm alanlarda hakim olabilmek için ekonomiyi de güdümüne almaya çalışır (Beriş, 2009: 105). Devletçilik, ekonomiyi devlet güdümüne alan niteliğiyle serbest piyasanın bireysel gelişime uzanan alanını yok eder. Bu durumda bireysel girişim sadece devletin izin verdiği alanlarda ve sınırlı bir şekilde gerçekleşir. Bunun doğal yansıması devletçi politikalara uygun olmayan her türlü girişimin engellenmesi ve doğal hukuktan kaynaklanan insan haklarına tanınması gereken alanın daraltılmasıdır.

Otoriter anlayışta devlet, mutlak ve sonsuz olduğu için bireysel iradeyi dikkate almak zorunda hissetmez. Hukuk ise devletin eseri olarak görüldüğü için hukuk karşısında bile devlet üstündür. Böyle bir devlet anlayışı faşist yönetimlere zemin hazırlamıştır (Daver, 1969: 174). Bununla beraber, devletçilik anlayışı bazı iktidarlar tarafından toplumun sorunlarını çözmek için iyi niyetli ve sınırlı bir şekilde uygulanmaya çalışılabilir. Ancak devlet olgusunun meşru şiddeti içermesi ve devlet aygıtlarının iktidar zümresine büyük bir güç sağlaması, siyasal yozlaşmaya kapı açan bir niteliğe sahiptir. Dolayısıyla "iyi niyetli" iktidarların devletçilik uygulamaları, belki sadece demokratik niteliklere sahip ve devletin hukukla sınırlandırılmış olduğu toplumlarda kısmen gerçekleşebilir. Aksi taktirde iyi niyetle uygulamaya koyulan devletçilik politikaları hem iktidarı hem de toplumu devletçi zihniyete sürükleyebilir. Bu zihniyete kapılan bir iktidar ve toplum -işin başında iyi niyetli başlatılan devletçi politikalar amacına ulaşsa bile- devletçilikten kolay kolay vazgeçemez ve devletçilik anlayışı ideolojik bir yönetim şeklinde sistemin temeline yerleşir.

Modern devlet yapılanması, Batı toplumlarında insanı yok sayan ve ezen skolastik düşünceye bir karşı duruş şeklinde başlayan ve ekonomik koşullardaki değişimin etkisiyle büyüyen bir sürecin sonucudur. Bu sürecin en önemli dönüştürücü unsurlarından biri de sekülerizmdir. Seküler yaklaşımla kilisenin toplum üzerindeki hakimiyeti kırılmış ve birey siyasal, toplumsal ve ekonomik açıdan karar verici bir özne konumuna gelmiştir. Batı’da ortaya çıkan modern bireyin ulus devlet anlayışıyla ilişkisi ise oldukça kritik bir öneme sahiptir. Ulus devlet anlayışı Batılı toplumların bir yandan kendi ulusal sınırlarını belirlemiş, diğer taraftan Batılı devletler arasında ayrışmalara yol açmıştır. Bunun en belirgin özelliklerinden biri Batılı devletlerin kendi ulusal kiliselerini kurmalarıdır. Böylece Batılı toplumlar asırlarca tabi oldukları Papa’nın hakimiyetinden kurtulmuş ve toplum içerisinde gerçekleşen bireyselleşme, uluslar düzeyinde de karşılık bulmuştur.

Batı’nın ekonomik ve sosyal gelişimi karşısında geri planda kalan ve Batı’ya öykünen bazı Batı dışı toplumlar ise Batı’nın ekonomik ve sosyal gelişimini modernleşmeyle bağdaştırmış ve Batılılaşmaya odaklı siyasal hareketler ortaya çıkmıştır. Bu hareketler arasında kendi toplumlarında iktidar olan hareketler, modernleşme politikaları izlemiş ve bir taraftan yapısal reformlarla diğer taraftan ulusçu politikalarla radikal bir dönüşüm projesi gerçekleştirmek istemişlerdir. Batı’da yaklaşık 500 yıla yayılan dönüşümü çok kısa sürede gerçekleştirmek için otoriter bir anlayış gerekli görülmüş ve devlet, sahip olduğu zor kullanma yetkisi ile bu dönüşümün öznesi haline gelmiştir. Bu yaklaşım, geleneksel öğeleri öne çıkan toplumlar için ideolojik bir çerçeve oluşmasına sebep olmuş ve Batılılaşma, modernleşmek isteyen toplumların başat ideolojisi haline gelmiştir. Bunun yöntemi ise otoriter devletçi bir anlayışla uygulanan sekülerleştirme politikalarıdır.

Modern ulus-devlet anlayışının hakim olduğu Batı dışı toplumlarda milliyetçilik ve devletçilik arasında sıkı bir ilişki vardır. Biri olmadan diğeri ayakta kalabilir değildir. Milliyetçi kesimler kendi anlayışını tüm topluma dayatmak için en etkin aygıt olarak devleti görürken, devlet de hakimiyetini güçlü ve sürekli kılmak için milliyetçilik üzerinden hareket etmeyi pragmatik bulur. Birbirini besleyen bu iki anlayış arasındaki ortaklığın olgunlaşmasıyla birlikte kurumsallaşma gerçekleşir ve resmi ideoloji tesis edilir. Böylece anayasada, kanunlarda ve teamüllerde yerini alan resmi ideoloji, insan haklarını kısıtlamanın ve topluma ödev yüklemenin meşruiyetini en üst seviyeden sağladığına inanır.

Devletçi zihniyet, esas anlamda resmi ideolojik bir anlayışın eseridir. Çünkü resmi ideoloji doğası gereği otoriterdir ve toplumu kendi düşüncesine göre inşa etmek için güvenlik güçleri ve mahkemeler gibi zor kullanma araçlarına ve eğitim-öğretim gibi endoktrinasyon alanlarına ihtiyaç duyar. Bu aygıtlara ve alanlara ise devlet sayesinde hakim olabilir. Devletin ideolojik uygulamalarının meşru görülebilmesi ise toplumdaki devletçi hissiyatın güçlü olmasına bağlıdır. Bunun için de devlet, toplum nezdinde kutsallaşmalı ve her yaptığı meşru görülmelidir.

Ancak modern devlet dini kutsallara yer vermez. Modern dönemin kutsalı seküler milliyetçilik anlayışıdır. Bu bağlamda devletçi zihniyetin, resmi ideolojinin kutsallaştırma aracı olan milliyetçilik anlayışı ile sağlandığını ve resmi ideolojik uygulamalara alan açtığını söylemek mümkündür.

Modern devlet süreci siyasal yaklaşımlarda bireyi özne durumuna getirmiş ve demokrasi anlayışına yeni bir boyut kazandırmıştır. Artık bireysel tercihlerin, temel hak ve özgürlüklerin öne çıkmaya başladığı toplumlarda birey kavramı demokrasinin ifade ettiği anlama dahil edilmeye başlamıştır (Çetin, 2003: 92). Ancak Batılılaşmaya odaklanmış Batı dışı toplumlardaki iktidarlar Batı'nın bu özelliklerini değil, pozitivizm gibi otoriter ve mutlakiyetçi yönünü örnek almış ve yüzyıllarca gelişerek benimsenen toplumsal değerleri kökten "temizlemeye" çalışmışlardır. Ancak bu temizlik operasyonları, geleneksel öğelerle birlikte toplumdaki dayanışma duygusunu zedelemiş ve özellikle kozmopolit toplumlarda; etnik ayrımcılık ve dinmezhep çatışması gibi yan etkiler göstermiştir. Batılılaşmaya odaklı söz konusu iktidarların baskı ve şiddet yöntemlerini kendi bakış açılarında meşrulaştıran anlayış ise iktidar oldukları toplumların henüz Batı'da uygulanan demokrasi, insan hakları ve sivil toplum düzenine hazır olmadıkları düşüncesidir. Fakat otoriter yöntemlerle demokrasinin, tektipleştirmeyle bireysel özgürlüklerin, baskı ve şiddetle sivil toplum anlayışının gerçekleşmeyeceği ön kabulü üzerinden bakıldığında, bu iktidarların ortaya koydukları gerekçelerin bir retorikten ibaret olduğu ve asıl amaçlarının "iktidar" kalmaya endekslendiği söylenebilir.

İnsan Hakları ve Modernizm

İnsan hakları en yalın haliyle insanın sadece varlığı itibarıyla sahip olması gereken hakları ifade etmektedir. Batı merkezli insan hakları yaklaşımına yönelik düşünceler eski çağlardan başlar ve modern dönem kritik bir kırılma noktası kabul edilerek günümüze kadar uzanır. Bunun tarihi arka planında ise doğal hukuk yaklaşımı vardır. Eski çağlarda tüm insanları eşit gören ve doğal hukuktan kaynaklanan evrensel yasalar olduğu savunan yaklaşım stoa felsefesinde ortaya çıkmıştır (Şenel, 1995: 183). Ancak stoacıların yaklaşımını siyaset düşüncesinden ayırmak gerekir. Çünkü bu dönemdeki siyasal yaklaşımlar, insan haklarını öncelememiştir. Siyaset biliminin en önemli isimlerinden Platon ve Aristo, devleti mutlak egemen güç olarak görmüş, toplumsal yapıdaki kölelik müessesini olumlu bulmuşlardır. Eski Yunan ya da Roma'ya bakıldığında da devlete karşı korunan bir insan haklarından ya da özgürlüklerden bahsetmek pek mümkün değildir. Dolayısıyla bu dönemin siyaset düşüncesinde insan haklarına olumlu bir katkı sağlandığını, devlete karşı savunulabilecek bir hak anlayışının söz konusu olduğunu söylemek zordur. Ancak stoa düşüncesi siyasal bir teori ortaya koymamakla beraber, insanı merkeze alan evrensel bir yaklaşım göstermiştir. İnsan haklarını önceleyen stoacılara göre devletin üstünde bir doğal hukuk vardır ve bu hukuk insanları birleştiren, ortaklaştıran, aynı dünyanın eşit vatandaşları kılan bir hukuktur. İnsanların yapması gereken, doğal hukuku

aklederek bulmak ve ona tabi olmaktır. Stoacılar bu düşünceleri ile insana sadece insan olmasıyla değer veren en eski yaklaşımlardan biri olarak değerlendirilmiştir (Kapani, 1993: 18-22).

Orta Çağ'da da Batı toplumlarında insan haklarına dair bir bulguya rastlamak zordur. Orta Çağ dini otoritenin hakimiyetinde özgürlüklerin önemsenmediği, kilisenin insanları baskı altına aldığı bir dönemdir (Çüçen, 2011: 38). Yahudiliğin ırkçı bir din anlayışı ortaya koyması ve kendileri "seçilmişler" olarak görüp diğer insanları ötekileştirmesi, Hristiyanlığın ortaya çıkmasıyla önemli bir darbe yemiştir. Çünkü Hristiyanlık, ilk zamanlarında evrensel bir yaklaşım öngörmüş ve tüm insanlığı yaratıcının eşit kulları olarak kabul etmiştir. Ancak Hristiyanlık devlet katında resmi din olarak kabul edildikten sonra siyasetin güdümüne girmiş ve evrensel olma niteliğini yitirmiştir. Zamanla egemen bir kurum olarak din anlayışını tekeline alan kilise, siyasal ve toplumsal tahakküm kurmaya başlamıştır (Şentürk, 2007: 117-118). Batı'da kilisenin dogmatik tahakkümünün kırılmaya başlaması bir taraftan bilimsel gelişmelerin kilise dogmalarını sarsmasıyla, diğer taraftan Batılı düşünürlerin kiliseye rağmen ortaya koydukları birey merkezli siyasal yaklaşımlarla gerçekleşmiştir. Kilise hakimiyetinin zayıflamasıyla modern siyaset ve birey yaklaşımlarının yükselişe geçmesi aynı süreçte gerçekleşmiştir. Bu değişim ve dönüşüm Batı toplumlarında bireyin özne konumuna gelmesini sağlamış ve insan haklarına olan ilgi artmıştır.

Batı'da insan hakları doktrini sistemli bir siyasal yaklaşım olarak 17. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak Orta Çağ'dan farklı olarak seküler bir yaklaşım sergilenmiş, insan hakları yaklaşımı doğa hali ve toplum sözleşmesi varsayımı üzerine inşa edilmiştir. Doğa hali varsayımına göre insan siyasi bir otoritenin olmadığı doğa halinde tam bir özgürlük sahibidir. İnsanlar bu özgürlüğün güvenliğini sağlayabilmek için aralarında bir sözleşme yaparak devleti kurmuştur. Bunun için de özgürlüklerin bir kısmından vazgeçmek zorunda kalmış ancak temel özgürlüklerini muhafaza etmiştir. Devletin görevi bu hakların güvenliğini sağlamaktır (Kapani, 1993: 30-31).

İnsan haklarına ilişkin Batı merkezli gelişimin önemli isimlerinden biri 17. yüzyıl ilk yarısında etkili olan düşünürlerinden Hugo Grotius'tur. Seküler bir yaklaşım ortaya koyan Grotius, doğal hukuk teorisini devletler hukukuyla birlikte ele almış ve doğuştan belli haklara sahip olan insanın bu hakları yaşayabilmesi için koruyucu bir güce ihtiyaç duyduğunu, bunun da ancak devlet otoritesi altında olabileceğini belirtmiştir. Grotius'a göre insanın temel hakkı mülkiyet hakkıdır. Devletin varlığının gerekçesi de doğrudan mülkiyetin korunması gerekliliğine bağlıdır. Ayrıca Grotius, hayat ve beden hakkını da mülkiyet anlayışına dahil etmiştir. Buna göre insanın hayatı ve bedeni kendi mülkiyetidir ve insan bunlar üzerinde mutlak anlamda tasarruf sahibidir. Buna göre insanlar hayatlarını ve bedenlerini kendi malları gibi devredebilir ya da satabilir (Çağır, 2011: 93-94). Grotius'un yaklaşımı, metafizik unsurlar üzerinden ortaya koyulan

hak anlayışının değişmeye başladığını ve insanın sadece kendi aklını ve eğilimlerini referans alarak yaşaması gerektiği düşüncesinin savunularından biri olmuştur.

17. yüzyıldaki en önemli isimlerden biri de John Locke'tur. Locke, birey merkezli siyasal teori olan liberalizmin en önemli ismi olarak gösterilmekte ve ortaya koyduğu prensiplerle insan hakları alanında otorite kabul edilmektedir. Locke, doğa hali varsayımıyla ortaya koyduğu siyasal teorisinde insanı merkeze almış ve insanların, hiçbir siyasi otoritenin olmadığı doğa halinde özgürlüklerine sahip olduğunu ileri sürmüştür. Locke'a göre insan doğuştan üç temel hakka sahiptir. Bunlar hayat, hürriyet ve mülkiyettir. İnsanlar haklarının güvenliğini sağlamak ve tek başlarına çözemeyecekleri sorunları çözebilmek için aralarında yaptıkları bir sözleşme ile devleti kurmuştur. Dolayısıyla, eğer bir devlete itaat edilecekse bu devlet insanların hali hazırda sahip olduğu hakları korumakla görevli olmalıdır. Devlet, sınırlarını aşmamalı ve kuruluş amacından uzaklaşmamalıdır. Sınırı aşan ya da koruması gereken hakları ihlal eden devlet meşruiyetini kaybeder. Zira böyle bir devlete karşı ayaklanmak gerekir (Locke, 2012).

Devlet yönetiminin temelde yasama ve yürütme şeklinde ayrı erkler tarafından yerine getirilmesi gerektiğini belirten Locke (2012: 95-97), iktidarların kendi içinde denge mekanizmasına sahip olması gerektiğine işaret etmiştir. Erkler ayrımı sayesinde insan haklarının güvenliğini sağlamakla görevli iktidarların bütün gücü tek elde toplayarak tahakküme meyletme ihtimalinin engellenmesi öngörülmüştür. Locke'un erkler ayrımı yaklaşımını geliştiren düşünür ise Montesquieu'dur. Montesquieu yasama, yürütme ve yargı şeklinde gücün bölünmesi gerektiğini savunmuştur. Böylece gücün tek elde toplandığı istibdat yönetimleri, özgürlükleri engelleyemeyecektir. Toplumun her bireyine yasama yetkisi veren Montesquieu, yasama sürecinde yaşanabilecek zorluklar sebebiyle bu görevin halkın temsilcileri tarafından yerine getirilmesi gerektiğini belirtir. İnsanların hak ve özgürlüklerinin kullanılmasında için gerek duyulan güvenliğini sağlamak bu şekilde mümkün olabilecektir (Montesquieu, 2014: 170-174).

Diğer taraftan 18. yüzyılın önemli isimlerinden olan Rousseau, özgürlük ve eşitlik üzerine düşünceleriyle modern Batı dünyasını derinden etkilemiştir. Ancak ortaya koyduğu "genel irade" kavramı ile ulus-devlet anlayışına felsefi temel kazandıran Rousseau, insan haklarına katkısı bakımından tartışmalı bir isimdir. Her ne kadar fikirleriyle ihtilal ruhunu ayağa kaldıran bir düşünür olsa da, öngörmüş olduğu "herkesin bütün haklarını topluma devretmesi" anlayışı; insanları, bireysel özgürlüklerinden vazgeçirerek kolektif özgürlüğe ittiği, bireyi toplumsal eğilime mecbur kıldığı ve özgürlüğe ulaşmak için çıkılan yolda totalitarizme kapı aralandığı (Çağır, 2011: 104), oy çokluğunu karar alma süreçlerinin belirleyicisi olarak görmesi ise çoğunlukçu anlayışı güçlendirdiği yönünde eleştirilmektedir (Uygun, 2014: 245).

İnsan hakları konusunda en önemli kavramın adalet olduğu söylenebilir. Zira insan hakları yaklaşımının temelinde adalet arayışı vardır. Adalet kavramını tanımlamak oldukça zordur. Her toplum "hak edilene ulaşmak" temelinde kendi hak arayışına uygun bir adalet tanımı

yapabilir. Adalet kavramını tanımlamak için adaletin ne olmadığından harekete eden yaklaşımlar da vardır. Örneğin, Kuçuradi, adalet kavramını adaletsiz durumlardan yola çıkarak tanımlamaya çalışmıştır. Buna göre adaletsizlik durumu üç farklı düzeyde ortaya çıkmaktadır. Bunlar; bireyler arası adaletsizlik, ülke içerisinde siyasi otorite tarafından yapılan ya da siyasi otoritenin sessiz kalarak sebep olduğu adaletsizlik ve dünya çapında gruplara yönelik adaletsizliklerdir. Dolayısıyla adaletsizlik; kişilerin ve/veya grupların insani haklarının direkt ya da dolaylı şekilde çiğnenmesidir. Bu bağlamda Kuçuradi'ye göre adalet; "kişilerin temel ve diğer haklarının korunmasının talebi ve mevcut koşullarda gereklerinin, sürekli olarak, ülkeler ve dünya düzeyinde gerçekleştirilmesi talebidir." (Kuçuradi, 2011: 31-34)

İnsan hakları devlet tarafından bahsedilmediği gibi bu hakları devlete karşı korumak gerektiğinden devletin sınırlandırılması gerektiği yönünde yaygın bir kanaat vardır. Devletin sınırlandırılmasına ilişkin yaklaşımlar düşünce tarihi boyunca işlenmiş ve çeşitli yaklaşımlarla geliştirilmiştir (Çağıl, 2011: 76-77). Bu gelişim sürecinde, insanların öncelikle malını ve canını korumak göreviyle meşruiyet kazanan devlete devrettiği gücün kendi aleyhine dönmemesi için ortaya çıkan düşünceler "sınırlı devlet" olarak kavramlaşan bir yaklaşımı ortaya çıkarmıştır. Sınırlı devlet anlayışında devlet kendisine yüklenen özellikle güvenlik ve yargı konularındaki görevleri yerine getirmek için vardır ve bu görevleri, bireysel hak ve özgürlükleri korumak amacıyla yerine getirmelidir.

Sınırlı devlet anlayışının önemli araçlarından biri anayasal çalışmalardır. Değiştirilmesi diğer yasalardan çok daha zor şartlara bağlanan anayasalarla temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınabileceği düşünülmüştür. Böylece modern dönemde yaygınlaşan anayasa çalışmaları insan haklarının güvenceye alınması için en önemli araçlardan biri haline gelmiştir. Halkın rızası ve tasarrufuyla ortaya koyulan bir yasa metni olan anayasalar, siyasal iktidarları dizginleyen ve insan hakları kalkını gibi görülen en önemli gelişmelerden olmuştur. İktidarların, belirlenmiş bir anayasaya tabi şekilde belirli olan süre, yetki ve sınırlar çerçevesinde çalışması öngörülmüştür (Paine, 1998: 60). Anayasal gelişmelerdeki önemli bir nokta, anayasa hükümlerinin hem bireyler arasında hem de birey devlet ilişkisi anlamında hak ihlallerini engellemesi gerektiğidir. Burada da devreye vazgeçilmez hakları sınırlayıcı ilkeler girmektedir. Suiistimallerin engellenmesi için hangi hallerde kişi özgürlüğünün ve dokunulmazlığının kısıtlanabileceği yoruma mahal vermeyerek şekilde ve olabildiğince sınırlı tutulmalıdır. Öngörülemez haller için de nitelikli çoğunluk gerektirecek karar alma süreçlerine başvurmak gerekir. Bu ve benzeri tedbirler tarih boyu ihlal edilen insan haklarının güvenceye alınması için önemlidir. Çünkü tarihi tecrübeler, bireysel özgürlüklerin bir kişinin ya da yönetici grupların inisiyatifine bırakılmasının çoğunlukla kötü sonuçlar doğurduğunu göstermiştir.

Bununla beraber, insan haklarının güvenliğini sağlamak için birey ve devlet arasındaki kanalların açık olması gerekir. Bunun en iyi yollarından biri sivil toplum anlayışının yaygın ve

aktif olmasıdır. Sivil toplumun canlılığı, devletin, varlık sebebi doğrultusunda hareket etmesini gerektirir. Sivil toplumun hayat bulabilmesi ve sürekliliği için insan hakları konusunda devlet otoritesine bir takım görevler düşmektedir. Erdoğan'a göre devlete düşen üç temel görev vardır. Bunlar; insan haklarını tanıma, karışmama ve korumayı içerir. Buna göre devlet; anayasasıyla, uygulamalarıyla ve sistemi ile insan haklarını resmen tanımalı; hukuka dayalı ve iyi niyetli istisnai durumlar dışında bu hakların kullanımına karışmamalı; son olarak, insan haklarını her türlü kişi ve grubun saldırısına karşı korumalıdır (Erdoğan, 2001: 125-126).

Sivil toplum anlayışında devlet bir amaç değil, topluma hizmet eden bir araç olarak görülmelidir. Devletin amaç haline gelmesi, insanları nesne konumuna indirgemekte ve devletin ideolojik uygulamalarına alan açılmaktadır. Sivil toplum anlayışı birey ile devlet arasında köprü vazifesi görmekte, bu sayede siyasal iktidarları toplumun sorunlarına yakın tutmaktadır. Tabii sivil topluma yönelik bir anlayışın gelişebilmesi için bireyi devlet tahakkümünden koruyan bir bilincin toplumda yaygınlaşması gerekir. Bu anlamda sivil topluma nefes aldiren en önemli unsurlardan biri demokratik kültür olarak gösterilebilir. Demokrasi, bireysel ve toplumsal taleplerin, iktidara özgürce ve eleştirel bir şekilde iletilmesine, yönetimin de bu iletilerden yola çıkarak daha faydalı politikalar üretmesine imkan sağlayan en verimli sistemlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla demokrasi ve sivil toplum anlayışı, birbirini besleyen ve destekleyen unsurlardır. Bu ilişkinin canlı olduğu toplumlarda insan hakları öncelikli hale gelmekte ve siyasal iktidarların tahakküm üreten eğilimleri engellenmektedir.

Batı'da insan haklarına ilişkin değişim, yazılı bildirgelere ve sözleşmelere de yansımıştır. Bu konuda en eski yazılı belge olarak siyasal iktidarın yetkilerini sınırlayan 1215 yılındaki Magna Carta Libertatum (İngiliz Büyük Şartı) gösterilmektedir. Daha sonra 17. ve 18. yüzyıldaki bildirge ve sözleşmeler insan haklarına ilişkin önemli gelişmeler olarak kabul edilmiştir. Bunların en önemlilerinden biri anayasal anlamda da ilk düzenleme kabul edilen 1776 tarihli Virginia Haklar Bildirgesidir. 1789 tarihli Fransız İnsan Ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ise ulusal insan hakları özelinde en önemli gelişmelerden biri olarak gösterilir. Yakın tarihte ise II. Dünya Savaşı'ndan sonra ilan edilen 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, insan haklarına dair düzenlemeler için en önemli referanslardan biri olmuştur. Bu bildirgenin Birleşmiş Milletler üyesi devletler için zorunlu bir yaptırımı olmasa da bu bildirgeden sonra üretilen sözleşmelere, anayasalara ve diğer hukuki mevzuatlara standart oluşturmasıyla önemli etkileri olduğu görülmüştür (Tezcan vd., 2011: 41-42).

Özetle, ortaya koyulan insani çabalar, her dönemin ve zihniyetin kendi bakış açısına göre oluşturduğu insan hakları anlayışını tesis etmeye, bu sayede toplumsal düzeni ve siyasal istikrarı korumaya yönelik gerçekleştirilmiştir. Freeman (2008: 84), insan haklarının öncelikle siyasal bir kavram olduğunu belirterek bunu iktidarla ilişkilendirilmekte ve bu kavramı "meşru hükümet teorisinin temeli" olarak ele almaktadır. Bununla birlikte bütün siyasal faaliyetlerin insan

haklarına ilişkin olduğu söylenebilir. Siyasal ideolojiler haklardan yola çıkarak insan haklarının en ideal şekilde hangi düzen ya da “düzensizlik” ile sağlanabileceği üzerinden argüman üretmektedir. Baskıcı iktidarlar ancak otoriter bir düzende bunun temin edilebileceğini savunurken, demokratik yönetimler insan haklarını birey merkezli bir düşünüş üzerinden ele almaktadır.

Tek Parti Döneminde Siyasi Devletçilik ve İnsan Hakları

Türkiye Cumhuriyeti, I. Dünya Savaşı’ndan sonra paylaşılan bir imparatorluğun bakiyesi olarak kurulmuş ve kurucu kadronun Batı merkezli dünya görüşü üzerinden yeniden inşa edilmek istenmiştir. Kurucu kadro yeniden inşa sürecini Batılılaşma ümidiyle ve Batı merkezli otoriter nitelikli ideolojik yöntemlerle gerçekleştirmek istemiştir. Bu ideolojik yöntemler seküler bir milliyetçiliğe dayanan Batılılaşma şeklinde belirginleşmiş ve pozitivist bir anlayıştan beslenmiştir. Bu yaklaşım kendine özgü bir doktrin içermese de Batı merkezli ideolojilerle şekillenen eklettik bir yaklaşımın ürünü olan ve cumhuriyetin kurucu kadrosunun lideri Mustafa Kemal’den esinlenerek türetilen Kemalizmdir. Bu anlamda Türkiye’nin cumhuriyet döneminde inşa edilen devletçilik anlayışını da tek parti dönemindeki Kemalist politikalarda aramak gerekir..

Kemalist kadroyu Batılılaşmaya yönelten en önemli sebeplerden biri, iktidarın gözünde, Türkiye toplumunun Osmanlı döneminde dini unsurların istismarına dayanan bir istibdat anlayışıyla yönetilmesi ve bu durumun birçok alanda özgürlükleri engellemesidir. Bir diğer önemli sebep ise istibdat yönetimine meşruiyet üreten toplumsal kültürdür. Bunun için Batı tarzı kurumlar tesis edilmiş, günlük hayatın dinamiklerinden olan alfabe, rakamlar, takvim vb. birçok unsur Batı’daki karşılığıyla ikame edilmiştir. İktidarın diğer çalışma sahası ise toplumun kendisidir. Toplumsal bilinci Batılı olanla ikame etmek için sekülerleştirme çalışmalarıyla dini yönü bulunan bütün unsurlar dinden arındırılmaya çalışılmıştır. Kemalist iktidarın bu politikaları toplumla uzlaşmaya dayanan bir süreç üzerinden ilerlemediği için iktidarla toplum arasında derin ayrılıklar gerçekleşmiş ve iktidar bunu fark ettikçe yönetim anlayışındaki otoriterliğin şiddetini arttırmıştır.

Modernleşme, Avrupa’da yaşanan köklü değişim sürecinin Batı dışı toplumlarda da gerçekleştirilmesi adına yaşanan, gelenek ile karşıtlık içinde yürüyen bir süreci ifade etmiştir (Sarıbay, 2014: 277). Türkiye’deki modernleşme politikaları da genel olarak bu düzlemde başlamıştır. Buradaki “gelenek” sadece siyasal anlamda değil toplumun en önemli dinamikleri olan İslami kültürü ve kozmopolit yapıyı da içermiştir. Dolayısıyla Türkiye’de yaşanan modernlik tecrübesi “modernleştirme” şeklinde gerçekleşmiştir. Modernleşme Batının kendi dinamikleri ile yaşadığı, topluma dayanan, önemli en önemli aktörün birey olduğu evrimsel bir dönüşüm sürecini ifade ederken; modernleştirme, Batı dışı toplumların Batı’da yaşanan bu değişimi kendi toplumlarına, devletin zor gücünü de kullanarak tepeden inme bir şekilde kısa sürede yerleştirme

çabasını ifade etmektedir. Bu modernleştirme anlayışı doğal olarak "doğruyu bilen" bir yönetici seçkinler sınıfı doğurmakta ve bu düzende otoriter ve/veya totaliter bir yönetim anlayışı zorunlu olarak ortaya çıkmaktadır (Çetin, 2007: 201-203).

Tek parti dönemindeki cumhuriyet rejimi kuramsal açıdan halkı temsil eden millet meclisinin, yani yasamanın üstünlüğüne dayansa da, sistem tek parti tarafından domine edilmiştir. Bu anlamda iktidar, kendisini hem milletle hem de devletle bir tutarak bütün gücü elinde tutmuştur (Karpat, 2010: 375). Bu anlayışın, ulus devlet ideolojisinin mimarı olan Rousseau'dan etkilendiği söylenebilir. Rousseau'nun "genel irade" dediği anlayış, toplumun her bireyinin rızasıyla yapıldığı kurgusuna dayanan toplum sözleşmesinden doğmuştur. Bu irade, toplumu temsil eden yanılmaz bir iradedir ve devleti tam bir hakimiyetle yöneterek ortak fayda için çalışır. Bu anlayışı reddeden ve genel iradeyi tanımayanlar üzerinde devletin zorlayıcı gücü meşru kabul edilir (Rousseau, 2012: 17-18). Kemalist kadro da genel iradenin kendileriyle özdeşleştiği bir yönetim anlayışından yola çıkmış ve özellikle Mustafa Kemal yönetici kadronun gözünde genel iradenin cisimleşmiş hali olmuştur.

Kemalist kadro Batılılaşmaya yönelik politikalarını cumhuriyet kurulduktan hemen sonra devreye sokmuş ancak milli mücadele dönemindeki demokratik niteliklere sahip olduğu bilinen¹ birinci meclisteki muhalif sesleri ve diğer muhalefet kabiliyeti olan toplumsal dinamikleri susturmakta gecikmemiştir. Bu amaçla çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu² her türlü muhalefeti susturmanın ve cezalandırmanın yasal ama "hukuksuz" aracı olmuş ve 1929 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Bu yasayla sivil toplum unsurları yasaklanmış, iktidarın uygulamalarına direnenler istiklal mahkemelerinde cezalandırılmıştır. Keyder'e (2014: 110) göre 1929 yılına gelindiğinde bürokrat sınıf içerisindeki muhalif ya da rakip olarak ortaya çıkabilecekler dahil olmak üzere görünür bir muhalefet unsuru bırakılmamış ve tek parti rejimi neredeyse oturtulmuştur.

Modernleşme yaklaşımlarına göre devletin sürekliliğinin yanında en önemli unsurlardan biri ekonomik kalkınmadır. Bunu yapacak olan baş aktör ise devletin kendisidir. Türkiye de cumhuriyet rejimi ile birlikte ekonomik kalkınmaya önem vermiş ve devletçilik ilkesini işleterek bunu göstermiştir (Beriş, 2009: 14). Buna rağmen cumhuriyetin 1920'li yılları devletin özel teşebbüs lehine politikaları sebebiyle liberal olarak adlandırılmaktadır. Ancak liberal ekonomi, devletin sadece özel teşebbüse değil ekonominin her alanında müdahalesini asgariye indirmesini öngördüğü düşünüldüğünde, ayrıca buna 1920'li yıllardaki tekelleri ve devletin -demiryolu

---

¹ Kemal Karpat, Türk demokrasi tarihini incelediği eserinde birinci meclisin "demokrasinin ruhunu" yansıttığını vurgulamaktadır (Karpat, 2010: 50).

² TBMM, 1925, Kanun no: 578.

ihalelerindeki gibi- bazı şirketlere ayrıcalık tanınması eklendiğinde, bu dönemin liberal ekonomiye dayandığını iddia etmek zorlaşmaktadır. (Boratav, 2006: 29-30).

Öte yandan, 1930'lu yıllarda Avrupa'da otoriter yönetimler yaygınlaşmıştır. 1930'lu yıllarda tek parti yönetimi Batı'daki totaliter yönetimleri de örnek alarak tahakküm anlayışını güçlendirmiştir (Karpas, 2010: 159). Özgür ve demokratik bir yapı kurmayı hedeflediğini iddia eden Kemalist iktidar, vadettiği bu yapıdan uzaklaştığı gösteren adımlar atmaktan çekinmemiş ve fiili olarak uyguladığı devletçiliğin ilk resmi ifadesini CHP'nin 1931 yılındaki parti programına almıştır (Beriş, 2009: 113);

"Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettiği işlerde -bilhassa iktisadi sahada- devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır." (TBMM, 1931: 28).

Parti programında devletçilik anlayışı toplumun faydasını gözetir şekilde lanse edilmiştir. Buradaki devletçilik tarifinde "milletin umumi ve yüksek menfaatleri"nin neleri kapsadığı tartışmalıdır. Çünkü bu menfaatlerin neler olduğu konusu "genel irade"nin tasarrufuna verilmiştir. Tek parti dönemindeki uygulamalarla, iktidarın dünya görüşüne dayanarak belirlendiği görülen bu menfaatlerin tespiti toplumsal uzlaşmadan kopuk bir şekilde gerçekleştiği için başarıya ulaşamamıştır. İktidarın çabası, fiili anlamda ideolojik arka plana sahip totaliter eğilimleri ve özellikleri olan elitist bir iktidar kültürü üretmekten öteye gidememiştir.

Devletçilik, tek parti döneminin genel karakteristiğini göstermektedir. Kemalizmin bu ilkesi tek parti dönemi için salt ekonomik bir ilke olmayıp diğer alanlardaki uygulamalara da yansıyan bir yönetim zihniyeti durumudur (Beriş, 2009: 19). Bunu gösteren en önemli göstergeler ekonomik anlamda uygulanan devletçiliğin, siyasi amaçlar içermesidir. Varlık Vergisi uygulaması bunun en açık göstergelerinden biridir. Varlık Vergisi Hakkında Kanun, ekonomik sorunlara çözüm arayışının bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve "servet ve kazanç sahiplerinden" vergi toplanmasını öngörmüştür. Kanuna göre on beş gün içerisinde borcunu ödemeyenlere haciz veya faiz işlemleri uygulanacak, bir ay içerisinde vergisini ödemeyenler ise askeri olmayan umuma ait işlerde çalıştırılacak ve bu çalışma karşılığında ödenecek ücretlerin yarısı borçlarından düşülecektir (md. 12). Ayrıca öngörülen bu cezalara karşı dava açılması yasaklanmıştır (md. 13) (TBMM, 1925, Kanun no: 4305). Kanunda vergi matrahlarının nasıl belirleneceği hususu açıklanmamıştır. Ancak uygulamada vergi matrahlarının belirlenmesindeki ölçüt vergi mükelleflerinin "dini ve milleti" olmuştur. Sonradan ortaya çıkan bilgilere göre vergi mükellefleri, M (Müslümanlar) ve G (gayrimüslimler) diye ayrı listelerle hazırlanmış, daha sonra bu listelerin sayıları artmıştır. Gayrimüslimlerden on kata kadar daha fazla istenen vergi miktarları ödenememiş ve pek çok tutuklamalar, hacizler yaşanmıştır (Lewis, 1993: 296-297). Bu

kanun sayesinde elde edilecek gelirle ekonomik sıkıntıların giderilmesi amaçlanmış görünmektedir. Ancak tek parti yönetiminin çoğu politikasında olduğu gibi burada da resmi ideolojik anlamda ek hedefler söz konusu olmuştur. Özellikle 1920'li yıllardan başlayan milli bir burjuvazi oluşturma hedefi bu dönemde de iktidarın gündeminde olmuştur. Beriş'e göre varlık vergisi, milli burjuvazi yaratma politikasının bir sonucudur. Bu vergi bütün işadamlarına yönelik çıkarılmış ancak uygulamada Türk işadamları kayırılmıştır (Beriş, 2009: 167). Sonuç olarak, bu kanun, bir taraftan adil olmayan uygulamasıyla ekonomik sıkıntıları gidermek isterken, diğer taraftan ticaret ehlini Türkleştirmeyi amaçlayan, çok amaçlı bir resmi ideoloji hukuku örneği sergilemiş, insan hakları ilkesinin evrensel niteliklerine aykırı uygulamalara sebep olmuştur.

Tek parti döneminde inşa edilen devletçi zihniyet ortak çıkarı ön planda tuttuğunu iddia etmiş ancak ideolojik yaklaşımıyla ortak çıkardan ziyade iktidar seçkinlerinin imtiyaz alanlarını korumaya almıştır. İktidar seçkinleri elde ettikleri imtiyazların sürekliliğini sağlamak için ideolojik ve doğal olarak devletçi yönetim anlayışına destek vermiştir. Bu durum aşkın bir devlet anlayışı üretmiş ve devletçiliği kurumsallaştırmıştır. Heper, aşkın devleti; "genel çıkarın gözardı edilmesini önlemek isterken özel çıkarlara pek yaşam alanı bırakmayan" devlet şeklinde tarif etmektedir (Heper, 2012: 9). Özel çıkarın gözetilemediği bir düzende insan haklarının korunup gözetildiği bir yönetim anlayışından bahsetmek de mümkün olmamıştır.

Tek parti döneminde inşa edilen devletçilik anlayışının beslendiği en önemli kaynak ise seküler milliyetçilik anlayışıdır. Milliyetçiliğin devlet ideolojisi olmasının bir yansıması olan ırkçılık (Yayla, 2008: 48) eğilimleri, özellikle 1930'lu yıllarda belirginleşmiştir. Kemalizmin ırkçı eğilimlerinden en olumsuz etkilenen toplum kesimlerinden biri Kürtlerdir. Kürtlerle ilgili meselenin özünde cumhuriyetin ulus devlet yaklaşımı üzerine kurulması vardır. Ulus devlet politikaları sebebiyle Kürtler kimliklerinin tanınmasına imkan verebilecek siyasal atmosferi bulamamıştır. Kurucu kadro Türklüğün hakim unsur olmasıyla yetinmemiş, "sadece Türklerin olduğu" bir ulus devlet yapısı hedeflenmiştir (Yeğen, 2006: 124-125). Kemalist yaklaşımın ilk yıllarında Türkleştirme odaklı Türklük vurgusu 1930 sonrası dönemde bir çeşit ırkçılığa varabilen etnosentrik yönelimiyle, bütün medeniyetleri Türklük üzerinden değerlendirmeye çalışan Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi gibi bilimsel temeli olmayan megalomani ataklarına sebep olmuştur.

Kemalist iktidar devletçi yönetimini anayasal anlamda da meşrulaştırmaya çalışmıştır. Ancak anayasayla bir taraftan Kemalizm resmileştirilmiş diğer taraftan insan haklarına saygılı olduğu vurgulanmıştır. Esas anlamda "anayasanın amacı, yönetenlerin muhtemel tecavüzçülerine karşı halkın hukukunu korumaktır" (Erdoğan, 2001: 3). Kemalist iktidarın şekillendirdiği anayasa ise temel hak ve özgürlüklerin evrensel ilkelerine uygun olmayan özellikler göstermiştir. Kemalist ilkelerin 1937 yılında anayasaya eklenmesi bunun açık bir

göstergesidir. 1924 Anayasasında egemenliğin millete ait olduğu (md. 3) belirtilmiş ancak iktidarın uygulamaları farklı olmuştur. Tek parti döneminde demokratik niteliklerle bağdaşmayan siyasi seçimler egemenliğin fiili sahibinin millet olmadığını göstermiştir. Yayla'nın (2008: 53) da dikkat çektiği gibi Kemalistler egemenlik derken milletin egemenliğinden değil tahakkümcü bir azınlığın egemenliğinden bahsetmektedir. Dolayısıyla -egemenlik teorisinin insan hakları açısından tartışmalı boyutları³ bir tarafa- tek parti döneminde egemenlik millete verilmemiş ve Kemalist iktidar, tek parti döneminde kurduğu iktidar kültürüyle, çok partili döneme anayasal değil, "anayasalı" bir ideolojik yönetim geleneği miras bırakmıştır.

Milli mücadele döneminde Makyavelist bir tutumla saltanat ve din yanlısı bir tutum sergilediği görülen Mustafa Kemal Paşa, iktidardaki hakimiyeti güçlendikçe milli mücadele dönemindeki söylemlerinin aksine inkılaplar gerçekleştirmiştir (Yıldız, 2004: 297). Söylem eylem farklılığı cumhuriyet döneminde de görülebilir. Atatürk'e göre: "Türkiye Cumhuriyeti demokrasi esasına dayalı bir devlettir. Demokrasi ise, esas anlamıyla, siyasi niteliktedir, düşünseldir, bireyseldir, eşitlik severdir." (Atatürk, 2008: 80). Ancak bu söylemler uygulamada karşılık bulmamıştır. İki kez gerçekleşen çok partili sistem deneyiminde, halkın yeni kurulan partilere yoğun ilgi göstermesi iktidarı rahatsız etmiş ve iki denemede de kurulan partiler kısa sürede çeşitli sebeplerle kapat(tır)ılmıştır. Dolayısıyla, toplumun istediği demokrasi, rejimin istediği demokrasi şeklinin sınırlarını aşar nitelikte olduğu için gücü elinde tutan tek parti yönetimi antidemokratik yapısını devam ettirmiştir. Başka bir deyişle Atatürk'ün, rejime sadık bir demokrasi şekli istediği söylenebilir. Bu durumun doğal etkisi ise bireysel hak ve özgürlükleri kısıtlamak olmuştur. Tek parti döneminde temel haklarına ve özgürlüklerine sahip olan, özellikle devlet baskısı olmadan kendini tamamen özgür hisseden, istediği gibi davranabilen bir birey varsa o da Atatürk olmalıdır.⁴

Türkiye'nin çok partili sisteme geçişi büyük ölçüde tek parti iktidarının II. Dünya Savaşı sonrası Batı'da kurulan yeni dünya düzenine entegre olma hevesiyle gerçekleşmiştir. Çok partili dönem birey devlet ilişkisi bakımından siyasal katılımın arttığı ve çeşitlendiği bir dönem olmuştur. Bu dönemdeki seçimlerin çoğu, tek parti döneminde neredeyse her alanda insan hakları mağduriyeti yaşayan ve resmi ideolojinin baskısı altında kalan toplum kesimlerinin örgütlediği siyasal hareketler tarafından kazanılmıştır. Ancak bu siyasal hareketler siyasal yönetimi domine

---

³ Egemenliğin hukuka dayanmadığı ve mutlak anlamda millete bırakıldığı bir sistemde insan haklarından bahsetmek oldukça güçtür. Bu bakımdan egemenliğin kayıtsız şartsız millete verildiği vurgulanan bir metnin anayasal olarak insan haklarını öncelediğini söylemek mümkün görünmemektedir.

⁴ Atatürk 1935'te Amerikalı bir gazetecinin diktatörlükle ilgili sorusuna şu cevabı vermiştir: "Ben diktatör değilim. Benim kuvvetim olduğunu söylüyorlar; evet, bu doğrudur. Benim arzu edip de yapamayacağım hiçbir şey yoktur. Çünkü, ben zoraki ve insafsızca hareket etmek bilmem. Bence diktatör, diğerlerini iradesine ramedendir. Ben, kalbleri kırarak değil, kalbleri kazanarak hükmetmek isterim." (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, 1997: 140). 1935 yılı aynı zamanda devlet parti bütünleşmesinin olgunlaştığı yıldır. Ahmad'a (1995: 94) göre, CHP Nazi örneğinden hareket etmiş ve 1935 yılı itibarıyla parti genel sekreterinin içişleri bakanı, parti il örgütü başkanlarının da vali olarak atanmaya başlaması, bir parti diktatörlüğünün tam anlamıyla tesis edildiğini göstermiştir.

etse de her zaman onun üzerinde kara bulut gibi gezen bir devlet iktidarı varlığını korumuş ve sivil-askeri bürokratik elitler tek parti döneminde atılan ideolojik temellerin muhafızlığını sürdürmüştür. Ülke insanlarının devlet iktidarıyla olan bu çatışması Türkiye'deki birey devlet ilişkisini bitmeyen bir gerilime sürüklemiş, etnik ve dini alan başta olmak üzere kronikleşen sorunlara sebep olmuştur.

Özetle, Türkiye'nin tek parti döneminde söylemsel düzeyde kalan insan hakları anlayışı evrensel bir olgunluğa erişememiştir. Bunun en önemli sebeplerinden biri, tek parti döneminde seküler milliyetçiliğe ve devletçiliğe dayanan iktidar ideolojisinin resmi ideoloji haline getirilmesidir. Türkiye'de resmi ideoloji hem anayasal hem de iktidar kültürü olarak egemen pozisyonunu her zaman korumasını bilmiştir. Resmi ideolojinin bir tek dünya görüşünü dogma haline getirip çoğulculuğa alan açmaması, insan hakları anlayışını evrensel bir açıdan ele almayı imkansız hale getirmiş ve birçok alanda insan hakları ihlallerine sebep olmuştur.

Sonuç

İnsan hakları, insanın tek başına önemli ve değerli kabul edilmesi ön kabulünden hareketle, doğuştan kazanılan haklar temelinde yükselen ve çeşitli alanlarda çağın ihtiyaçlarına göre şekillenebilen haklardır. Siyasi devletçilik ise devletin özne haline getirilmesi ve her alanda aktif rol alarak belirleyici olmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla devletçi yönetimlerin etkin olduğu toplumlarda insan hakları anlayışının işletilmesi ve birey merkezli bir atmosferin gerçekleşmesi mümkün değildir.

Türkiye'de, tek parti döneminde iktidarın ideolojik hedeflerine ulaşmak adına izlediği politikalar ve uygulamalarla birçok insan hakları ihlaline imza atıldığı bir süreç yaşanmış ve iktidarın ideolojik uygulamalardaki ısrarı sebebiyle otoriter bir iktidar kültürü oluşmuştur. Siyaset biliminde otoriterliğe ilişkin literatürünün en önemli kavramlarından olan devletçilik, etnik milliyetçilik ve lider kültü gibi yaklaşımlar tek parti döneminden çok partili döneme bir "resmi ideoloji paketi" şeklinde miras bırakılmış ve bunun sonucunda birçok insan hakları ihlaline yaşanmıştır.

Resmi ideolojiye dayanan devletçi siyasal yönetimin sebep olduğu önemli bir tehlike ise devletçiliğin toplumsal bilince yerleşebilmesidir. Bu anlayış, insanın bir üst otoriteye ihtiyaç duymadan kendi aklı ve kabiliyetiyle dahi yapabileceği birçok şeyi devletten beklediği, bu anlamda devleti yücelttiği ve aslında kendi hak ve özgürlüklerini kısıtladığı bir anlayıştır. Böylece, devleti içselleştirmiş ve gönüllü kulluk psikolojisine girmiş kişiler, kendilerini devlet gibi görmekte ve bu kişilerle olan gündelik ilişkiler, özgürlükçü bireyin, sadece birey-devlet mücadelesine değil aynı zamanda birey-devletçiler mücadelesine sahne olmaktadır. Bu sebeple sağlıklı bir birey-devlet ilişkisi, devletçik halini alan kişilerin en büyük psikolojik dayanağını da

ortadan kaldıracak ve birey-devletçiler mücadelesi, birey-birey ilişkisine ve muhtemeldir ki müsamahaya dayalı bir işbirliğine evrilebilecektir.

Türkiye’de farklı fikirlere ve yaşam tarzına sahip bireyler/gruplar için bir arada yaşamayı temin edecek bir uzlaşma sürecinin ön şartı öncelikle Kemalizmin ilgası ile mümkün görünmektedir. Ancak bu şekilde bireyin siyasal şahsiyeti devlet karşısında eşitlenebilir ve sınırlı devlet anlayışının yerleştiği, bireyin de hukukun güvencesi ve fırsat eşitliği ile birlikte kendi tercihlerini yapabildiği bir standart elde edilebilir.

Kaynakça

- Ahmad, F., (1995), Modern Türkiye'nin Oluşumu, çev. Yavuz Alogan, (1. Baskı), Sarmal Yayınları, İstanbul.
- Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III, (1997), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Atatürk, K., (2008), Medeni Bilgiler; Türk Milletinin El Kitabı, Haz. Afet İnan, (1. Baskı), Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- Beriş, H. E., (2009), Tek Parti Döneminde Devletçilik, Liberte Yayınları, Ankara.
- Boratav, K., (2006), Türkiye’de Devletçilik, (2. Baskı), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Çaha, Ö., (2008), Siyasi Düşüncelere Giriş, (1. Baskı), Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul.
- Çağlı, O., (2011). İnsan Hakları ve Tabii Hukuk. Journal of Istanbul University Law Faculty, 50 (1-4), 69-115. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuhfm/issue/9074/113176> (05.08.2020).
- Çetin, H. (2003). Demokratik meşruiyet versus karizmatik meşruiyet. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27(1), 91-108.
- Çüçen, A.K., (2011), İnsan Hakları, MKM Yayıncılık, Bursa.
- Daver, B., (1969), Siyaset Bilimine Giriş, (2.Baskı), Doğan Yayınevi, Ankara.
- Erdoğan, M., (2001), Anayasal Demokrasi, (4. Baskı), Siyasal Kitapevi, Ankara.
- Freeman, M., (2008), İnsan Hakları, (1. Baskı), Birleşik Yayınevi, Ankara.

- Fukuyama, F., (2006), Devlet İnşası, çev. Devrim Çetinkasap, (3. Baskı), Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Giddens, A., (2005), Ulus Devlet ve Şiddet, çev. Cumhur Atay, (1. Baskı), Devin Yayıncılık, İstanbul.
- Heper, M., (2012), Türkiye'de Devlet Geleneği, (4.Baskı), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Keyder, Ç., (2014), Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, (19. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kapani, M., (2007), Politika Bilimine Giriş, (19. Baskı), Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Kuçuradi, İ., (2011), İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları, (2. Baskı), Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara.
- Islamicity Foundation, <http://islamicity-index.org>.
- Karpat, K.H., (2010), Türk Demokrasi Tarihi, (1. Baskı), Timaş Yayınları, İstanbul.
- Lewis, B., (1993), Modern Türkiye'nin Doğuşu, çev. Metin Kırıatlı, (5. Baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Locke, J., (2012), Yönetim Üzerine İkinci İnceleme, çev. Fahri Bakırcı, (2. Baskı), Ebabil Yayınları, Ankara.
- Montesquieu, (2014), Kanunların Ruhu Üzerine, çev. Fehmi Baldaş, Hiperlink Yayınları, İstanbul.
- Rousseau, J. J., (2012), Toplum Sözleşmesi, çev. Vedat Günyol, (9. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Sarıbay, A. Y., (2014), "Türkiye'de Siyasal Değişimin Tarihsel ve Güncel Dinamikleri", Türkiye'de Toplumsal Değişim, Ed. Lütü Sunar, Nobel Yayınları, Ankara.
- Şentürk, R., (2007), İnsan Hakları ve İslam, Ed. M. Cüneyt Köksal, (1. Baskı), Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- Paine, T., (1998), İnsan Hakları, çev. Mehmet Osman DOSTEL, (2. Baskı), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Şenel, A., (1995), Siyasal Düşünceler Tarihi, (4. Basım), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- TBMM, (1925), Varlık Vergisi Hakkında Kanun, Kanun no: 4305, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc024/kanuntbmmc024/kanuntbmmc02404305.pdf (14.09.2020).

TBMM, (1931), C.H.F Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931, Devlet Matbaası, İstanbul, Retrieved from <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/819> (15.11.2020).

TDK, sozluk.gov.tr.

Tezcan, D. ve Diğerleri, (2011), İnsan Hakları El Kitabı, (4. Baskı), Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti 1924 Anayasası, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>.

Uygun, O., (2014), Devlet Teorisi, (1. Baskı), On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.

Yayla, A., (2008), Kemalizm: Liberal Bir Bakış, Liberte Yayınları, Ankara.

Yeğen, M., (2006), Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler, (1. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.

Yıldız, A., (2004), Ne Mutlu Türküm Diyebilene, (1. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.

Weber, M., (2004), Sosyoloji Yazıları, çev. Taha Parla, (6. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.